

AZ ELTŰNT NÉVELŐ NYOMÁBAN

ALBERTI GÁBOR–BALOGH KATA

„Én fölneztem az est alól / az egek fogaskerekére –
csilló véletlen szálaiból / törvényt szőtt a mult szövőszéke
és megint fölneztem az égre / álmaim gőzei alól
s láttam, a törvény szövedéke / mindig fölfeslik valahol.”

József Attila: Eszmélet (részlet)

1. Bevezetés¹

A tulajdonnév előtti „névelőzés” tekintetében kétségtelenül többféle nyelvhasználat létezik a magyarban (pl. Szabolcsi 1992: 78–9, 84; Szabolcsi és Laczkó 1992; É. Kiss 1998: 83–5). Ezeket (és általában a *dialektusokat*, *szociolektusokat*, *regisztereket*) az (esetleg egyetlen beszélőnél is) egymás mellett élő alternatív kompetenciákként – (generatív) grammatikai *mikrovariációkként* (l. pl. Gervain 2003) – kívánjuk leírni (illetve első közelítésben e leírás eszköztárát bemutatni), mégpedig a Karttunen (1986) radikális lexikalizmusát követő, többek között (pl. Alberti és tsai. 2003) e szegedi fórumon is (Alberti 2000, Alberti és tsai. 2002) bemutatott *totálisan lexikalista* generatív nyelvtan (GASG) segítségével, Alberti (1997) vonzatreferencialitásra és Balogh (2001) ezen alapuló, speciálisan birtokos szerkezetekre vonatkozó alapötletét továbbfejlesztve.

A GASG kutatását elsődlegesen az teszi kívánatosá, hogy homogén, erősen megszorított eszköztárral élő *egyszintű* nyelvtan (erről a 2.1. alpontban írunk bővebben); éppen ebből adódóan viszont általában nem lehet (egy az egyben) átvenni a korábbi generatív javaslatokat (l. majd 2.2.), az adott esetben például Szabolcsi (1992: 78) névelőtörlési szabályát, amely egy *hangtani* reprezentációból törli a szintaktikai szerkezetben jelen lévőnek feltételezett névelőt egy bizonyos Art osztály elemei előtt, hiszen az egyszintű GASG-nak nincs is önálló hangtani komponense. Hasonlóképpen É. Kiss (1998: 83) *szintaktikai* komponensre alapozó javaslatait sem lehet egy az egyben átvenni, hiszen önálló szintaxist sem feltételezünk. Céljaink (2.3.) közül tehát az egyik arra irányul, hogy bemutassuk a GASG életképességét újabb leírási területeken (egyfelől a mikrovariáció elméleti problémakörében, másfelől pedig a névelő-„eltűnés” deskriptív kérdésében), beillesztve e cikket a fent említett szegedi sorozatba (Alberti 2000, Alberti és tsai. 2002). Kimutatjuk, hogy a GASG képes a vizsgált mikrovariációk megragadására, mégpedig egy metaelméleti szempontból igen értékes *eleganciával*: *UG-paraméterekre*, sőt több skálán elhelyezett *számszerű* UG-paraméterekre alapozva (melyek kétdimenziós összevetése *háromszögmátrixokat* eredményez, lásd az 5. pont három táblázatát).

¹ Az előadás és a cikk elkészítését a T 38386 számú OTKA pályázat, valamint az első szerző esetében a MTA Nyelvtudományi Intézetének Hajdú Péter Vendégkutatói Ösztöndíja (2003/2004) tette lehetővé. Köszönet illeti továbbá Rebrus Pétert a háromszögmátrix-tulajdonság ötletének felvetéséért.

Túl azonban e metaelméleti célon, amely nyilván kevésbé vonzó a teljes cikksorozatot feldolgozni nem kívánó olvasók számára, a megcélzott leírási területen is szeretnénk újdonsággal szolgálni: a formális eszköztárunk keretei között számot adni olyan jelenségekről, amelyek ismertek, de a korábbi elméletek nem tudtak velük maradéktalanul elsámolni (1c), vagy (legjobb tudomásunk szerint) nem is ismertek (1d):

- (1) a. A repülőgépből ekkor megpillantottuk *a Tiszát* / (**a*) *Lengyelországot*.
- b. Megpillantottuk *a Tisza partját* / (**a*) *Lengyelország fővárosát*.
- c. *A Tiszát* / *a Lengyelországot* / *a Lengyelország fővárosát* megpillantó emberek elnémultak a meghökkenéstől.
- d. Te talán vonzóbbnak tartod a XIX. századnak *a Tiszáját* / Jaruzelskinek *a Lengyelországot*?!

Lényegében arról van szó, hogy ha elfogadjuk Szabolcsit követve, hogy bizonyos tulajdonnévtípusok törlik maguk elől a névelőt (1a), még másnak a névelőjét is (l. (1b): az adott esetben a birtok névelőjéről van szó, vö. *Lengyelországnak a fővárosa*), akkor az (1c) eset magyarázat nélkül marad, ahogy azt maga Szabolcsi (1992: 79) is megjegyzi: a jelzett szó birtokosát már nem képes törölni az inkriminált tulajdonnévtípus. Az (1d) példa viszont még talányosabb jelenséget mutat, hiszen itt a „törölhetetlen” határozott névelő vitathatatlanul *a Lengyelország* tulajdonnévhez tartozik.

Itt szeretnénk megjegyezni, hogy a GASG-keretben tárgyalt megoldási javaslataink bármely kategoriális nyelvtan esetében (McGee Wood 1993; Karttunen 1986; van Eijck – Kamp 1997; Zeevat 1987) egy az egyben alkalmazhatóak, mivel a GASG-nek mint speciális kategoriális nyelvtannak (Alberti és tsai. 2002) ezúttal nem építünk a megkülönböztető specialitásaira. Egyébként is kerüljük e cikkben a formalizmust, a (lexikai) szabályainkban megragadott intuíciora helyezve a hangsúlyt.

A fenti példatípusokat – a továbbiakkal egyetemben, egyfajta rendszerezés logikáját végigkövetve – a 3. és a 4. pontban tárgyaljuk. Ezen belül a 3. pontban azt vizsgáljuk, hogy a főnév mikor hajlandó/hajlamos saját névelőjét nélkülözni, a 4. pontot pedig olyan szerkezetek vizsgálatának szenteljük, ahol egy főnév elé egy másik főnévhez tartozó névelő kerül(hetne).

A már szóba került 5. pont a feldolgozott adatok olyan összefoglalásával szolgál, amelyben arra is rámutatunk, hogy háromszögmátrix-tulajdonságot mutató táblázatokba rendezhetőek, ami erős érv a paramétereinkbe kódolt *graduális* megközelítés mellett.

2. Célok és előzmények

2.1. GASG: a totálisan lexikalista generatív nyelvtan

Ezúttal a *Generatív argumentumszerkezet-grammatika* lehető leggyorsabb és legkevésbé formalizált bemutatására törekszünk, a matematikai definíció iránt érdeklődő olvasót egy előző évi publikációra (Alberti és tsai. 2003) utalva, egy átfogó magyar nyelvű ismeretést keresőket pedig egy azt megelőző szegedire (Alberti és tsai. 2002).

Induljunk ki abból, hogy a nyelvi forma „elem és elrendezés” egységéből adódik. A generatív nyelvészet fél évszázaddal ezelőtt az „elrendezés” vizsgálatára helyezte a hangsúlyt (Chomsky 1957): újíró és transzformációs szabályrendszerek kidolgozásának a célját tűzte az egyes emberi nyelvtanokat (mint jól formált mondatok végtelen halmazait) feltárni vágyó kutatók elé, miközben az „elemeknek” ebbe annyi beleszólást hagyott,

amennyit a hagyományos kategóriájuk címkéjével való megjelölés megenged. A fejlődés azonban gyakorlatilag a generatív nyelvészet valamennyi jelentős irányzatában (beleértve a mind a mai napig Chomsky által meghatározott mozgató-derivációs főirányzatot is) egyre erőteljesebben *lexikalista* jellegű, abban az értelemben, hogy ahol kérdéses, hogy a szintaxis finomítása vagy a lexikai kifejtés gazdagítása révén kell-e megfogni egy feltárt nyelvi jelenséget, ott rendre a lexikon javára dől el a kérdés. A GASG annak a *homogén* nyelvtannak a modellje kíván lenni, amely már *totálisan lexikalista*: ahol a lexikai egységek olyan alapos és sok szintű leírással bírnak, hogy mondatokká való összerakásuk még olyan elemi műveleteket sem igényel, mint a frázisstruktúra-építő összeolvasztás (*Merge*) és az ezek eredményeképpen előálló „fákon” értelmezett mozgató (*Move*) (Chomsky 1995).

A GASG megközelítése a Prolog deklaratív logikai programnyelv filozófiájához hasonlítható: miután a lexikai egységek „deklarálják”, hogy milyen jellegű társaikat hajlandóak elfogadni a (tágra értelmezett) potenciális mondatbéli környezetükben (és persze feltárják önmaguk tulajdonságait is a többiek kedvéért), egy-egy társulásukról eldönthető, hogy abból létrehozható-e mondat vagy sem valamennyi felmerülő igényt kielégítve; s mindehhez nem szükséges fát építeni, mozgatóni pedig még annyira sem szükséges. A látogat ellenére a szintaktikai szerkezet csupán segédeszköz a jólformáltság ellenőrzésére, a lényegi *output* a mondat szemantikai reprezentációja, amely az egymásra talált lexikai egységekben elhelyezett reprezentációdarabok unifikálása révén adódik. Ami a konkrét nyelvészeti tartalmat illeti, egy lexikai egység például egy másik lexikai egység kategóriáját írja elő, továbbá egyeztetési és esetmorfémák jelenlétét megfelelő helyeken. E tényezők ellenőrzéséhez nyilván nem szükséges összetevős szerkezetben „találkozniuk az érdekelteknek”, a megfelelő szórendi helyzet szabályozása azonban a generatív nyelvészet gyakorlatában általában mozgató és mindenképpen összetevős szerkezeten alapult mindeztáig. Vajon hogyan érvényesíthető a totális lexikalizmus szelleme ezen a területen? Egy elem nyilván megkívánhatja, hogy egy másik a szomszédságában foglaljon helyet, adott irányban – vö. *két fiú*, **okos két fiú*, *két okos fiú*, **okos fiú két*, de az iménti példák rögtön arra is rávilágítottak, hogy a kívánalmak között bizony konfliktusok is adódhatnak. Hogyan elégíthető vajon ki a deklarált lexikai kívánságok összessége? Megoldási javaslatunk a lexikai követelmények *rangparaméterezésén* és kielégítésük *közvetett* módjának a definiálásán alapul. Szemléltetéssel szolgáljon az alábbi (2) példásor, amely nemcsak azt illusztrálja, hogy a homogén lexikalista nyelvtan keretei között is számot lehet adni a szórendi lehetőségekről, hanem rögtön azt is, hogy a frázisstruktúra-nyelvtanok számára súlyos problémát jelentő *scrambling* (összetevő-cserebere) jelensége a GASG-ben az UG egy meghatározott (szám-) paraméterének megfelelő beállításával elintézhető.

- (2) a. *Tegnap a könyvtárban* [oda**adtam** Marinak egy cikket].
 b. Marinak minden cikket *tegnap* / *a könyvtárban* **adtam** oda.
 c. Oda**adtam** *tegnap* Marinak *a könyvtárban* egy cikket.
 d. *Jól összeakasztották* vele *tegnap* / *sajnos* a bajuszt!

A (2a) mondat egy olyan szórendet mutat, amely a frázisstruktúra-építés eszméjéből *mint az UG-ra vonatkozó megszorításból* adódik: a (vastagon szedett) ige vonzatait maga köré gyűjtve egy összetevőt épít, ami leír egy adási situációt; az erről állítást tévő szabad határozók („mikor és hol történt a cselekvés?”) az említett összetevőhöz járulnak az adott nyelvben preferált irányból. A felkavarodott (2b) szórendet diskurzus-szemantikai funkciókra való hivatkozással menthetjük: *topikként*, *kvantorként*, *fókuszként* (pl. É. Kiss 1998)

többletjelentéssel értelmezhetjük a vonzatokat és a szabad határozókat egyaránt a mondatél megfelelő pozícióiban, így sajátos sorrendjük és keveredésük a diskurzusfunkciók adott kiosztásának tulajdonítható. A (2c) mondatról azonban ugyanezt már nem mondhatjuk el, a vonzatok és a szabad határozók bemutatott keveredésére nem találtak diskurzus-szemantikai mentseget (lényegében ez a *scrambling*). A (2d) idiómájának részei közé keveredett szabad határozó viselkedése még kevésbé indokolható.

Az alábbiakban a GASG rangparaméteres megközelítését fogjuk felvázolni. Egy vonzatnak az ő régenséhez való kötődése – túl az egyeztetési és esetmorfémák megfelelő jelenlétén – kétségtelenül szórendi követelményben is megnyilvánul: megkívánatlik köztük a szomszédosság, amit κ (vagy vonzatható κ_i) rangú követelménynek tulajdoníthatunk. Nyilván egy szabad határozó is szomszédos kíván lenni ama tartalom hordozójával, amelyhez hozzáteszi a maga jelentését; e tartalmat pedig leginkább a hordozó szósoron belüli régens képviselheti, a szabad határozónak tehát e régenshez képest kell megfogalmaznia – λ rangú – szomszédossági követelményét. Kibontakozott hát a konfliktus: sokféle elem akar a főigével szomszédos pozíciót elnyerni egy mondatban.

A (2a) példában bemutatott „angol típusú” szórend azt az esetet mutatja, amikor a vonzat szomszédossági vágya prioritást kapott a szabad határozóéval szemben, amit a paraméterek nyelvén a $\kappa < \lambda$ beállítással érhetünk el: az alacsonyabb (λ) rangú szomszédossági követelmény közvetett kielégítését úgy definiálhatjuk, hogy kielégítettnek kell tekintenünk, amennyiben csakis olyan elemek furakodnak be a szabad határozó és az ige közé, amelyeknek az igével való szomszédosságát magasabb (az adott esetben κ) rangú követelmény írja elő (a definíció kiegészül még egy rekurzív záradékkal, miszerint a legitim befurakodók hozhatják magukkal „függelékeiket” is). Miután az angol nem ismeri a (2c–d) szórendet, e nyelvet a $\kappa < \lambda$ paraméterbeállítás jellemzi a releváns területen; sejthetjük ezek után, hogy a magyart a $\kappa = \lambda$ beállítás specifikálja az UG nyitott lehetőségei közül: egyenrangú tehát a kétféle szomszédossági követelmény, utat nyitva a vonzatok (idiómárészletek) és szabad határozók valóban szinte korlátlan posztverbális keveredésének. A GASG nem ír elő adott szórendet ott, ahol a tapasztalat ezt nem igazolja. Nyilván más a helyzet a (2b) példában bemutatott preverbális mondatzónával: ennek feltöltéséről a szintén a lexikonban lakó, de saját testtel nem rendelkező operátorszerű egységek gondoskodnak (hangalakjuk tehát nincs, de van jelentésük, és előírhatják, mégpedig egyedi és magas rangú követelményekben, hogy az adott jelentést magára vevő hangtestek a főige szomszédosságában legyenek).

A GASG további előnyeit ehelyütt nem kívánjuk ecsetelni, hiszen a *scrambling* tárgyalása is hosszúra nyúlt ahhoz képest, hogy már számos korábbi cikkben szerét ejtettük, érdekes azonban jelen tárgyalásunk szempontjából is az egyes emberi nyelveknek az Univerzális grammatikához képest *számparaméterek* révén való definiálásának elméletileg elegáns (következésképpen preferált) technikája. A névelőprobléma megoldását is számparaméterekre fogjuk bízni (de hangsúlyozzuk: másfajtaakra!), aminek üdvös folyománya az, hogy a *dialektusok*, *szociolektusok* és *regiszterek* formájában testet öltő grammatikai mikrovariációkat lexikai egységek egyes típusaiban szereplő *számparaméterek* eltérő beállításával tudjuk magyarázni, ahogy a nyelvek eltérését is lényegében ugyanígy ragadhatjuk meg, e számparaméterek szélesebb körben való eltérését feltételezve, és ahogy a *diakrón* nyelvi változást is (lokálisan apró, de folyamatos) paraméterváltozásnak tekinthetjük.

2.2. Korábbi megoldási javaslatok a névelőproblémára

Az elmúlt évtizedben a magyar (transzformációs) generatív szakirodalom főáramában Szabolcsi (1992), erre alapozva Szabolcsi és Laczkó (1992), valamint más úton elindulva É. Kiss (1998) vázolt fel szabályrendszereket a névelőhasználatra vonatkozóan.

Szabolcsi (1992: 78) a nála (120) sorszámú *hangtani* szabályra alapozza a releváns részemléletét: „Töröld a C alatti *a(z)*-t akkor, ha közvetlenül Art-beli elem követi.” Ahol egy másik határozott névelő (\neq [*az öcsém*] *kalapja*, vö. *öcsémnek a kalapja*) vagy a *minden* kvantor (\neq *minden barátom*) feltétlenül ebbe az Art kategóriába esik; a tulajdonnevek pedig nem esnek ugyan az Art kategóriába, „voltaképp [azonban] mindig van névelőjük – de az, hogy ez a névelő a felszínen mikor jelenhet meg, meglehetősen idioszinkratikus szabályoktól függ [...], melyek a (120)-beli törölőszabállyal együttműködve hozzák létre a helyes alakokat (a törlés belülről kifelé halad): \neq *a Szovjetunió fővárosa*, \neq *Lengyelország fővárosa*, \neq *Péter könyve* / \neq *a Péter könyve* / *a Péter könyve*.”

Szabolcsi (1992: 79) által is megjegyzett probléma, hogy „... (120)-at pontosítanunk – gyengíteniük – kell ahhoz, hogy ne zárja ki a melléknévi igeneves szerkezetek bevezetésével előálló *a(z)* Art szekvenciákat is, vö. *a minden várost / Pétert / téged / Lisszabont ismerő fiú*.” Erről azonban már nem szól a szerző. Az (1) példásorunk kiterjesztésével létrehozott alábbi (3) sorozatból a (3c.v) és a (3c.iii) ugyanezt a problémát idézi fel, a (3d) esete azonban még súlyosabb, hiszen ezúttal az országnév még a saját névelőjét sem képes törölni (aminthogy erre a Szabolcsi által illusztrált jelzős szerkezetekben sem képes: pl. *a kies Lengyelország*; (3c.v) és (3d) azonban rámutatnak, hogy a pusztán hangtani szomszédosság nem szolgál kellő magyarázattal az ügyben):

- (3) a. A repülőgépből ekkor megpillantottuk...
- i. ...a / * \emptyset fiút.
 - ii. ...a / * \emptyset Tiszát.
 - iii. ...[?]a / \emptyset Pétert.
 - iv. ...*az / \emptyset őt.
 - v. ...*a / \emptyset Kínát.
- b. Megpillantottuk...
- i. ...a / * \emptyset fiú házát.
 - ii. ...a / * \emptyset Tisza mellékfolyóját.
 - iii. ...a / \emptyset Péter házát.
 - iv. ...az / * \emptyset ő házát.
 - v. ...*a / \emptyset Kína fővárosát.
- c.
- i. A / * \emptyset fiút...
 - ii. A / * \emptyset Tiszát...
 - iii. A / * \emptyset Pétert...
 - iv. Az / * \emptyset őt...
 - v. A / * \emptyset Kínát...
- ... megpillantó emberek elnémultak a meghökkenéstől.
- d. Te talán vonzóbbnak tartod Maónak a / * \emptyset Kínáját (Jaruzelskinek a / * \emptyset Lengyelországát)?!

- e. i. Egy [?]a / *∅ fiút érintő ügyben kereslek. (*: adott fiút tekintve)
 ii. Egy ^{??}a / ∅ Tiszába ömlő folyócska partján nyaraltunk.
 iii. Egy ^{???}a / ∅ Pétert érintő ügyben kereslek.
 iv. Egy *az / őt érintő ügyben kereslek.
 v. Egy *a / ∅ Kinába induló hegymászótól hallottam erről.

Amit (3e.ii) szemléltet, az a „másik végleten” jelent problémát: míg (3a–c.ii) tanúsága szerint a folyónév igencsak ragaszkodik a névelőjéhez, addig itt mégis elveszíti. Általánoságban pedig azt kifogásolhatjuk, hogy a tulajdonnevek idioszinkráziájára való pusztá hivatkozáson túl nem kapunk olyan rendszerezett leírást, mely a (3) példasorozatból kitűnő igen bonyolult mintázatról számot adna (ezzel szemben mi egy még gazdagabb jelenség-halmazról ígérünk számparaméter-különbségek rendszerén alapuló teljes leírást).

É. Kiss (1998) leírása sajnos csak szemléltető jellegű (a könyv ismeretterjesztő jellegéből adódóan), és főleg a D szerepe meglehetősen homályos, mint azt az alább idézett elemzések mutatják:

- (4) a. [DP [NP János_[+det]] [_{predNP} könyve]]
 b. [DP [NP János_[+det]] [DP [D mindegyik] [_{predNP} könyve]]]
 c. [DP [NP Jánosnak] [D a] [_{predNP} könyve]]

Hogyan épül DP a D nélkül a (4a) elemzésben? Miért nem DP kategóriájú a tulajdonnév? A [+det] jegyet hol a D fej kapja, hol egy csoport? (Vö. „a [+det] jegyű összetevőknek determinánsi pozícióba kell kerülnie” – É. Kiss 1998: 83.)

A szerző intuíciójával számos ponton egyetértünk, mint majd látható (pl. abban az ügyben, hogy a (4a) szerkezet típusban a tulajdonnév valóban azt a determinálót szerepet tölti be, amit amúgy a névelő szokott (*a könyv*)), hiányoljuk azonban a szabályokba foglalt átfogó rendszert.

Végül említésre érdemes, különösen a nyelvjárási mikrovariációk kapcsán, hogy mindkét szerző érdekes megjegyzéseket tesz a Debrecen környéki köznyelvre vonatkozóan. Szabolcsi (1992: 79) szerint ebben a nyelvváltozatban a névelőzött *a Péter* alak ki van zárva (3a.iii), ugyanakkor a rövid birtokos szerkezetnek csak a névelős változata elfogadható (3b.iii): *a Péter fia*.² É. Kiss (1998: 84) viszont finom jelentéskülönbséget tulajdonít az egyébként jól formált *János fia* alakhoz képest megjelenő (!) bevezető névelőnek.³ Egyetérthetünk hát Gervainnal (2003) abban (amit egy más jelenség kapcsán szorgalmazott), hogy célszerű lenne a grammatikai mikrovariációkat a generatív nyelvészet hőskorában száműzött statisztikai eljárásokkal feltérképezni. Erre ezúttal nem vállalkozunk (sem ebben, sem a szóba kerülő egyéb esetekben), a felvetett potenciális mikrovariációkat azonban megragadjuk majd paraméteres eljárásunkkal, bemeneti adatrendszereket nyújtva ezáltal eredménybeli tesztelési eljárások számára.

2.3. Célok

A felidézett előzményekből adódó egyik cél nyilván annak igazolása, hogy a totálisan lexikalista GASG nyelvten-modell *alkalmas* a magyar főnévi szerkezet típusok egy gazdag

² Aztán ugyanazon az oldalon maga Szabolcsi gyengíti ezt az állítást: „...például Szabó Magda munkáiban *Péter könyve*-típusú alakok is előfordulnak, bár elenyésző számban”.

³ „[A kitett névelővel] azt fejezik ki, hogy a birtokos vagy a birtokszó vagy mindkettő a beszélgetésben már korábban felmerült individuumra utal.”

rendszerének *magyarázóan adekvát* leírására, sőt *alkalmasabb* erre a korábbi generatív megközelítéseknél, mert számot ad korábban nem vagy nem kielégítően magyarázott jelenségekről, mégpedig *számparaméter*-különbségekre visszavezetve a főnévfajták eltérő viselkedési mintázatait; amiből egyből adódik, hogy a grammatikai mikrovariációkról is a feltárt paraméterek finom eltérései alapján lehet számot adni, mint ahogy a nyelv *diakrón* változását is ugyanezen paraméterek „mutációjának” tulajdoníthatjuk.⁴ Mindezt pedig teljesen általánosan is felfoghatjuk, a GASG grammatikaimikrovariáció-, illetve nyelviváltozás-elméleteként, melynek metaelméleti eleganciáját a változások/variánsok UG-számparaméteres kifejezése nyújtja, szemben olyan elméletekkel, ahol a nyelvtani szabályok „megszövegezésében” kell variánsokra hivatkozni. Ez a cikk tehát egyenes folytatása a totális lexikalizmus kidolgozását célul tűző sorozatnak, melyet az előző szegedi cikkünk (Alberti és tsai. 2002) ismertet.

Egy leíró jellegű másik vonulatba is illeszkedik azonban, amelynek első darabja egy 1997-es tanulmány a vonzatok referencialitási kérdéskörében (Alberti 1997). Ennek alap gondolata az, hogy egy régens *alapesetben* két pilléren keresi a vonzatait: egyrészt egy főnevet keres, másrészt pedig egy determináló szerepű elemet.⁵

(5) a. *Táncolt kreol fiú mesztic lánnyal.

b. Mesztic lánnyal (is) (háromszor) táncolt a kreol fiú.

c. Péter táncolt velem.

Az (5a) példából a két főnévi szerkezet determináló elemei hiányoznak, ezért nem kapunk elfogadható mondatot – vagy ha kapunk, akkor egy meglehetősen marginális *egzisztenciális* olvasattal. További lehetőségeket szemléltetnek az (5b) példa variánsai arra, hogy a példasor előtt kimondott *referencialitási kritérium* alól felmentést kapjunk: a kontrasztív topikban, a fókuszban vagy bizonyos kvantorhelyzetekben álló főnévi szerkezet lehet nem referenciális, vagyis determinálatlan. A jelen cikkben nem a „felmentés” eseteivel foglalkozunk, hanem a semleges alapesettel, amelynek azonban vannak sajátos alesetei, mint például az, amelyet (5c) szemléltet: a tulajdonnév vagy a névmás nemcsak nem semleges helyzetekben fordulhat elő, ezért úgy látszik célszerűnek elemezni, hogy mindkét pillér szerepét képes eljátszani.

Totálisan lexikalista (és számparaméteres) megközelítésünkben (amelynek alkalmazásához tulajdonképpen egy klasszikus kategoriális nyelvtan is elegendő) úgy formalizálható mindez, hogy a régens (RGN) olyan determinánsi pillért keres (DET), amelynek *determinánsi alkalmasságát* egy δ természetes szám jellemzi ($\delta \geq \delta$ szükségeltetik, ahol tehát δ a régens követelményben szerepel, δ' pedig az alkalmas lexikai elem, azaz DET determinánsi hajlamát jellemzi), és ugyanez a régens ugyanettől a főnévi vonzattól μ mérőszámú *nominális* elemet vár el (NOM); DET és NOM pedig egybeeshet, amennyiben akad olyan lexikai elem, amelynek determinánsi alkalmassága éppúgy kielégítő, mint nominális alkalmassága. Mint (5c) mutatja, a tulajdonnevek és a névmások esélyesek erre a kettős szerepjátszásra.

⁴ Nádasy (2003) e „mutáció” iránytalanságát hangsúlyozza, rámutatva arra, hogy nincsenek „értékes” paraméterek, amelyekre az összes nyelv törekszik, illetve „értéktelenek”, amelyekről szabadulni igyekszik. Ezzel globálisan egyetünk, nem zárjuk ki azonban, hogy *lokálisan* létezhetnek előnyösebb paraméterek (vagy paraméterrendszerek), amelyek felé mintha törekedne egy adott nyelv a maga evolúciója során (ezzel persze felborítva – és így mozgásban tartva – az Egészet).

⁵ Továbbfejlesztése ez a gondolat Szabolcsi (1992) azon eszméjének, amely szerint a vonzathelyzetben álló főnévi szerkezetek nem NP-k, hanem DP-k.

3. Két pilléren nyugvó főnévi vonzatok

3.1. A főnévi vonzatra vonatkozó alapvető régensi elvárások (I. eset)

Az előző alpont végén bemutatott általános elképzelést most a kétféle alkalmassági paraméter meghatározásával kell folytatnunk, a (3) példasorban szereplő típusokat figyelembe véve.

Nyilván elsődlegesen a névelő alkalmas a determinálásra, de a (3a) tanúsága szerint a (személyes) névmás is (3a.iv), illetve a tulajdonnevek egyes típusai, melyeket a személynév (3a.iii) és az országnév (3a.v) reprezentál. Ugyanakkor például egy olyan tulajdonnév-típus, amelybe a folyónévek (3a.ii) is tartoznak, nem vállalja az „öndeterminálást”. A köznévi (3a.i) pedig elvileg sem lehet öndetermináló, hiszen dönteni kell határozott (*a fiú*) vagy határozatlan (*egy fiú*) voltáról. Megfordítva ezt a gondolatot: a tulajdonneveknek azért lehet esélye öndeterminálásra, mert eleve rendelkeznek a [+határozott] jeggyel (amit esetleg különleges esetekben felül lehet írni, de „merev jelölő” lényegüknél fogva adottnak tekinthető az esetükben egy határozottsági alapérték (*default*)).

Az eddigiek kétféle δ paraméterérték bevezetésének a szükségességét sugallják, a (3b) adatsor azonban egy finomabb skála lehetőségét mutatja. Például (3b.v) olyan főnévi vonzatot mutat (*Kína fővárosa*), amelyben – ha meg akarjuk őrizni eddigi elképzelésünket – a *főváros* nominális elemhez tartozó determinánsi pillér szerepét csakis a *Kína* tulajdonnév játszhatja, amire egyébként alkalmas, pusztán az az érdekesség, hogy ezúttal nem (csak) önmagát determinálja. A személynév alkalmas még arra, hogy „rövid” birtokosi (Szabolcsi 1992) helyzetből determináljon (3b.iii), de (talán meglepő módon) a névmás radikálisan nem (3b.iv); *kevésbé* alkalmas tehát determinánsi szerepre, mint a tárgyalt két tulajdonnév-típus, amelyek közül az országnévet erősebb δ paraméterrel javasoljuk felruházni, mint a személynévet, hogy biztosítsuk a lehetőséget a 2.2. alpontban említett Debrecen környéki köznyelv paraméteres elkülönítésére, ahol a személynévi rövid birtokos előtt a névelő kitétele majdnem kötelező/jelentés-elkülönítő szerepű (l. még 4.2., illetve (17)).

Végül olyan jelenséget mutatunk, amely lehetővé teszi a köznévi elkülönítést a leggyengébb determinánsi képességgel bíró tulajdonnév-típustól: egy határozatlan jelzős szerkezetbe kell a jelző határozott vonzataként beilleszteni a vizsgált főnév-típusokat (3e). Lám, a folyónév le tud mondani határozott névelőjéről (3e.ii), hiszen a határozottság lexikai alapértéke, míg a köznévi nyilván nem, legalábbis ha meghatározott entitásra kívánunk utalni a jelző vonzatával (3e.i). Adódik tehát az alábbi (6a) sorban bemutatott skálája a magyar főnévi típusok determinánsi (alkalmassági) paraméterének:⁶

(6) LEXIKAI EGYSÉGEK DETERMINÁNSI/NOMINÁLIS ALKALMASSÁGÁNAK A PARAMÉTER-ÉRTÉKE

	0	1	2	3	4	5	
a. δ		<i>fiú</i>	<i>Tisza</i>	<i>ő</i>	<i>Péter</i>	<i>Kína</i>	<i>a(z)</i>
b. μ (v)	<i>a(z)</i>	<i>Kína</i>	<i>ő</i>	<i>Péter</i>	<i>Tisza</i>	<i>fiú</i>	

⁶ A skálát egy még szélesebb jelenségkör rendszerezett vizsgálata is legitimálja (3–4. pont), melynek eredményeit majd az 5. pont (19–21) táblázataiban mutatjuk be „látványosan”, azaz kiemelve a háromszög-mátrix-tulajdonságot.

A (6b) sor a nominális paraméterértékekre tett javaslatunkat mutatja. Előre eláruljuk, hogy a jelenségek módszeres vizsgálatát követően fel kellett adnunk azt az eredeti elképzelésünket, hogy v értékét éppen δ értékének az ellentettjeként adjuk meg, azaz a $\mu + \delta$ összeget állandónak válasszuk, ezzel μ -t δ függvényévé téve, ugyanis releváns érv merült fel az ellen, hogy a nominális erősortrendet egyszerűen a determinánsi erősortrend megfordításából származtassuk. A mellett döntöttünk ugyanis, hogy ha a determinánsi paraméterértéket az alapján határoztuk meg, hogy az adott főnévtípus vállalja-e a determinálást (azaz a névelőtlenséget), akkor a nominális jellegre következtessünk a determinánsi feladat elutasításából, azaz a névelő elfogadásából. Az még nem újdonság, hogy a legerősebb determináló, az országnév, még rövid birtokosként is elutasítja az elé tett névelőt (3b.v), amit egyedül ő tesz, hiszen így nyugodt lélekkel kijelölhetjük a legkevésbé nominális jelleg hordozójának. A *harmadik* legerősebb determinálót, a névmást azonban a *második* leggyengébb nominális elem szerepére jelöli ki a (3a) adatsor: a névmás semmilyen nyelvváltozatban nem fogad el maga elé (öt determináló) névelőt (3a.iv), szemben a személynévvel (3a.iii). Ami a három leggyengébb determináló sorrendjét illeti, annak megfordítását a (3e.i–iii) adatsor megerősíti mint nominális sorrendet (vagy legalábbis ellent semmiképpen nem mond neki).

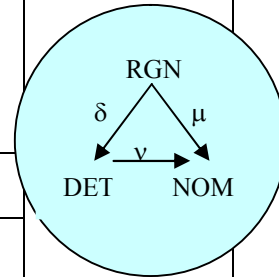
Végül is az adódik, hogy a névelő-tűrés alapján megállapított nominális erősortrend megfordítása nem a névelőtlenség-tűrést mutatja meg, hanem hogy mennyire *ragaszkodnak* az egyes főnévtípusok a névelőtlenséghez. Az „anomália” abból adódik, hogy a személynév a névelőt éppoly jól tűri, mint annak hiányát, míg a névmás egyes helyzetekben radikálisan elutasítja a névelőt, míg más helyzetekben nincs meg nélküle. Mindezt nem kell persze anomáliának tekintenünk, hanem inkább érvnek a mellett, hogy két külön paraméterrel dolgozunk; mindamelllett e két paraméter erős és elvileg is kézenfekvő korrelációja azt a hipotézist sugallja, hogy számos természetes nyelv egyre redukálja e két paramétert.

Most már nekiláthatunk a releváns jelenségek kör paraméteres leírásának. A következő oldalon bemutatott (7) táblázatban megpróbáljuk számba venni a *két megfelelő pillérre vágyó* régens eme vágyának a magyar nyelvben (nyelvváltozatokban) előforduló különféle kielégítési módjait, azaz a megfelelő befogadó környezeteket. A nagy változatosság egyik forrását a régensnek különbségei jelentik, egy másik forrást pedig a (amúgy a táblázatnak részét nem képező) satírozott körben bemutatott harmadik releváns viszony: ha megjelenik egy önálló determináns, akkor nyilván az is, egyéni lexikai tulajdonságai függvényében, feltételeket szabhat a főnévi elem nominális jellegére vonatkozóan. Az egyszerűségi elv alapján azt feltételezzük (mindaddig, amíg valamilyen jelenség nem kényszerít ki ezzel ellentétes döntést), hogy a determináns által elvárt v érték ugyanazt a nominális alkalmasságot méri, mint a régens által megszabott μ paraméter. A lehetőségek változatosságának harmadik forrása pedig az, hogy a főnévi szerkezetben egy minőségjelző vagy egy birtokos⁷ megjelenése is beleszól a determinálás feltételeibe, amit még érdekesebbé tesz az, hogy a IV–VI. esetekben két főnévi szerkezet összjátékából adódik mindkettejük megfelelő determináltsága.

⁷ Szabolcsit (1992) messzemenőig követjük abban, hogy a birtokos szerkezetet a magyarban nem tekintjük a jelzős szerkezetek egy formájának – például azért, mert a régens–vonzat kapcsolatban tipikus szám- és személybeli egyeztetést mutatja (az *én kutyám*), ugyanemiat tül is lépünk rajta (Alberti 1995 – részben hasonló következtetésre jutva, mint É. Kiss [1998]), és a birtokost a birtok mint régens egy sajátos vonzatának tekintjük (közben a jelen cikk vissza is hat az említett korábbira (Alberti 1995), hiszen a precízen kidolgozott elemzések megerősítik a birtokos vonzatszerű felfogását).

(7) A FŐNÉVI SZERKEZETEKET BEFOGADÓ KÖRNYEZETEK PARAMÉTERES LEÍRÁSA

Fn. szerk. param. → ↓Befogadó körny.	megjegyzés / példák sorszáma	δ \geq	μ \geq	ν \geq	δ' \geq	μ' \geq	ν' \geq
I. Vonzat		3	1				
a. DET=NOM ([+hat])	8a			–			
a'. „finn” / arch.	9	1		–		–	
b. succ (DET)= NOM							
b.1. DET= a(z)	8b			3			
b.1'. Debrecen körny. (?)	8b, 17a			4			
b.2. DET=egy	8c			5			
b.2'. stílusváltozat (?)	9. láb. j.			1			
c. DET≠NOM, DET ≠ succ(NOM)	8d			–			
II. Megszólítás (=RGN)	(→ I.a'.)	1	1	–			
DET=NOM ([+hat])	10						
III. „Hol/Itt a(z) ...”	→ I.b., I.c.						
DET≠NOM	11						
IV. [-hat] jelzős szerkezet							
a. RGN...EGY DET' NOM' ...RGN' ...NOM	12		I.c.		I.	5! (3 ^m)	I.
b. RGN...EGY NOM' ...RGN' ...NOM			I.c.		–!	I.	–!
$\mu \leq 4$: [α' hat]=[+hat]; egyébként [-hat]	↓13						
V. [+hat] jelzős szerkezet							
succ(A(Z))=NOM' RGN...A(Z)							
NOM' ...RGN' ...NOM	(kizárt: DET=NOM'		I.c.		–!	1	–!
[α' hat]:=[α hat]=[+hat]	és succ(A(Z)=A(Z)')						
VI. Hosszú birtokos szerkezet							
RGN...DET' ...NOM' ...A(Z)/EGY ...NOM=RGN'	nincs DET	–!	I.	–!			I.
VII. Rövid birtokos szerkezet							
a. RGN...DET' ...NOM' ...DET' ...NOM=RGN' (nem zárjuk ki: DET'=NOM')	↑15, ↑18↓ 16a (adódik DET≠A(Z))				4!	I.	I.
b. RGN...DET' ...NOM' ... NOM=RGN' DET≠NOM', [α' hat]:=[α hat]	16b (DET=NOM' =DET') 16c		I.		I.	2!	I.
c. RGN...NOM' ... NOM=RGN' [α hat]:=[α' hat]=[+hat]	17				4!	I.	I.
c'. Debrecen környéki változat (?)					5!	I.	I.

A I. számot viselő alapesetben a gondosan előkészített paramétereket úgy alkalmazhatjuk, hogy a μ nominális paraméter értékét legalább 1-nek kell választani (mivel a magyarban, nem úgy, mint a németben, a határozott névelő önmagában nem jelölhet egy vonzatot), míg a determinánsi pillérre erősebb követelmény vonatkozik: $\delta \geq 3$, hogy így kizárhassuk az öndeterminálás egyes eseteit (3a), például **Megpillantottam Tiszát*; mivelhogy a folyónevek determinánsi alkalmasságának értéke csak 2. A gondolatmenet megfordítása motiválja azt, hogy a természetes nyelvekben miért alakultak ki a ki-mutatott eltérő tulajdonnév-típusok. A tulajdonnevek egy nyelv lexikonjának megle-

hetősen szabadon bővülő rétegét alkotják, ahol a hangalak gyakran nem sok támpontot ad az adott tulajdonnevet először halló számára a megfelelő besorolás elvégzésére (vajon folyóról vagy személyről vagy országról/településről van szó?). A névelőzés megfigyelése alapján azonban már egy elemi besorolásra esélye van a hallgatónak. A névelőtlen *Tisza* például a fenti példában, ha jól formálnak feltételezzük a közlést, folyóra már semmiképpen nem utalhat. A névelőzés az egybeeső hangalakok mögötti eltérő jelöltek feltárására is alkalmazható, ekkor a fenti példában a személyt jelölő *Tiszára* asszociálhatunk.⁸

A totális lexikalizmus előnye (és egyben ára), hogy a régenst nagyon gazdag lexikai reprezentációval láthatjuk el, amelyben két pillérének nemcsak a paramétereit jelölheti ki, hanem (köszönhetően a Prolog működését is biztosító *unifikációs* technikának) minden olyan állítást megtehet róluk követelmény gyanánt, amelyet egyéb lexikai egységek saját maguk vagy a környezetük jellemzésére használnak. A régensi vonzatkövetelmény kielégítésének legalább két alternatív útját kell definiálnunk, mivel az öndeterminálást (I.a.) markánsan elkülöníti a valódi kétpilléres esettől a *v* paraméter színrelépése. Vegyük ugyanis észre, hogy a $\delta \geq 3$ követelmény csak arra jó, hogy az alábbi (8a.i-ii) helytelen öndetermináló eseteit kizárjuk, ettől még a (8b) összes változata lehetne elfogadható, hiszen a közös határozott névelő δ -értéke 5. Megoldást tehát egy I.b. vonzatkövetelmény-kielégítés megadása jelent, ahol az elkülönülő determinánsi pillér saját lexikai követelménye is érdekessé válik. A határozott névelő (8b) hármas fokozatú nominalitást kíván meg főnévi társától (I.b.1.), egyes nyelvváltozatokban esetleg négyeset (I.b.1'), ahol elfogadhatatlan az *a Péter* szerkezet. Az első nyelvváltozatban egyébként kaphat a személynév előtti névelő finom jelentés-megkülönböztető szerepet: a magasabb fokozatú, vagyis névelős determinálás felhívhatja a figyelmet a személy „közelségére” (vö. *a Petya* – **a Mozart*). A határozatlan névelő ötös fokozatú nominális elemet vár el (8c), így biztosíthatjuk, hogy csak köznévhöz járulhasson (I.b.2.).⁹

- (8) a. i-v. Ekkor megpillantottuk **fiút / *Tiszát / őt / Pétert / Lengyelországot*
 b. i-v. Ekkor megpillantottuk a(z) *fiút / Tiszát / *őt / ?Pétert / *Lengyelországot*.
 c. i-v. Ekkor megpillantottunk egy *fiút / *Tiszát / *őt / *Pétert / *Lengyelországot*.
 d. i-v. Ekkor megpillantottuk a csodálatos *fiút / Tiszát / *őt / Pétert / Lengyelországot*.

A (8d) példásor azonban azt mutatja, hogy a helyzet még bonyolultabb: a *v*-követelmény egyszerűen nem áll fenn, ha a két pillér nem szomszédos egymással, egy *szukcesszivitási* ('succ') feltétel különít tehát el kétféle vonzatkövetelmény-kielégítést (I. I.c., ahol a *v*-re vonatkozó követelményt egyszerűen „kikapcsoltuk”). Kérdés persze, hogy túl a lehetőségen mennyire elegáns egy ilyen típusú feltétel megadása. Álláspontunk szerint ez azon múlik, hogy van-e független érv ilyen jellegű feltételek léte mellett. Erre viszont egyértelműen pozitív választ nyújt a több nyelvben is felbukkanó

⁸ Szükség is van a determinánsi paraméter „kipuhatólására” a tulajdonnevek esetében, mert kifejezetten tipikus az egyik tulajdonnév-típusból a másikba való „átmásolása” egy-egy hangalaknak.

⁹ Felvethető egy olyan sajátos regiszter lehetősége (I. I.b.2'), ahol a határozatlan névelő megfér a tulajdonnevekkel. Nagyon nehéz a következők jólformáltságáról ítéletet hozni: *Egy Tisza hogy lehet ilyen sekély?! Egy Törőcsik Mari hogy lehetett ilyen dekoncentrált? Egy Lengyelország hogy lehet ilyen elhanyagolt?! Az egy én/te/ő* jellegű szerkezeteket szemantikai összeférhetlenséggel magyaráznánk, nem a paramétereinkre hivatkozva.

követelmény bizonyos *szomszédos* (de egyéb tekintetben esetleg egyáltalán nem összetartozó) szavak hangtani összehangolására: *az alma, a Lengyelországból hozott alma, az Afganisztánból küldött alma; an apple, a big apple, an edible apple*. A magyar határozott névelő tehát (hogyan saját hangalakját fixálja) amúgy is tartogat a lexikai leírásában követelményt a rákövetkező szóra vonatkozóan éppúgy, mint a főnévi hozzátartozójára vonatkozóan, így hát „nem kerül neki semmibe” e két környezeti szereplő azonosságának megállapítása. Az pedig egyáltalán nem probléma a mi *egyszintű* nyelvtanunk számára, hogy a rákövetkező szóra kifejezetten hangtani követelményt ró ki, míg a főnévi pillérre egészen más jellegűt, hiszen egy lexikai leírásban együtt van jelen a hangtani, az alaktani, a szórendi és a jelentéstani követelmény.¹⁰

A táblázatban I.a'. sorszámon szereplő nyelvváltozatról nem szóltunk még, amelyet például Arany János *A walesi bárdok* című versének részleteivel szemléltethetünk (9a–c):¹¹

- (9) a. „*Legelőin fű kövér?*”
 b. „*Szó bennszakad, hang fennakad, / Lehellet megszegik.*”
 c. „*Ajtó megől fehér galamb, / Ősz bárd emelkedik.*”
 d. „*Dunának, Otnak egy a hangja.*” (Ady Endre: Magyar jakobinus dala)
 e. Tegnap találkoztam *anyáddal* / **kollégáddal* a hatos villamoson.
 f. i. Syő-n omena-a. ii. Syő-n omena-n (finn)
 eszik-E1 alma - PART_{sg} eszik-E1 alma - ACC_{sg}
 'Almát eszem (éppen).'
 'Megeszem az almát.'

Egy korábbi nyelvváltozat költői regiszterként való használatát feltételezzük, amelyben még a köznévi is megfelel a determinánsi szerepre, a δ paraméterre kirótt köznyelvi feltételt tehát gyengíthetjük: $\delta \geq 1$, így határozhatjuk meg ezt a nyelvváltozatot (ami az elhagyásos ballada-stílushoz nyilván kiválóan illeszkedik). Azt a jóslatot, hogy ebben a sajátos regiszterben a folyónevek is állhatnak névelőtlenül, egy Ady-idézet igazolja (9d).

Az UG-nak egyébként vannak olyan megnyilvánulásai, például a magyarral rokonságban álló és a közös alapnyelv tulajdonságait hűségesebben hordozó *finn* nyelv, amelynek köznyelvi változatából is hiányzik a névelő (9f). Sajátos szórendi helyzetek utalnak a határozottságra, illetve a régens a megkívánt *esethez* (partitívusz vs. nominatívusz/akkuzatívusz) köti a határozottsági tényezőt (9f), vagy a birtoklás vonja maga

¹⁰ Az a kérdés is jogosan vetődik fel, hogy vajon egy jelző megjelenése miért teszi kötelezővé a két pillér szétválását. Erre azt az ötletet kockáztathatjuk meg, hogy a *jelző* lexikai leírásában fogalmazódik meg az az igény, hogy a főnév, amelyhez kapcsolódik, ne bírjon determinánsi szereppel az adott mondatelmzésben, aminek feltehetőleg szemantikai jelentősége van (a jelzők a maguk predikatív tartalmát a főnév predikatív tartalmával akarják komponálni, és aztán az együttes tartalmat bocsátani a determináló elem rendelkezésére). Egy komplexebb elemzésben tehát az elkülönített három eset, I.a–c esetleg levezethető egyéb tényezőkből; mindez azonban legrosszabb esetben is csak a lexikai leírások *redundanciájának* a veszélyét veti fel.

¹¹ Az általunk dőlt betűvel megjelölt részek kifejezetten olyan diskurzusfunkciót töltenek be (a valószínűsíthető hangsúlyozás alapján is), amelyekkel nem fér össze a mai köznyelvben a determinátlanság (Alberti 1997). Farka Judit (akinek a finn példamondatokat ezúton köszönöm) és Dobó Attila viszont felhívta a figyelmünket egy olyan nyelvjáráásra, amely a szlovák határszélen használatos, és a következő példa tanúsága szerint a névelőtlenséget rendkívül széles körben megengedi (nem tudni, hogy archaikus maradványként vagy szláv nyelvi hatásra): *Szeretem pálinkát*.

után a határozott interpretációt. Ez utóbbi a (9e) példában bemutatott jól formált esetre is igaz, szükségesnek látszik azonban a szemantikai egyértelműség („anya csak egy van”).

3.2. Különleges régensek (II–III. eset)

Szabolcsi (1992) főnév-elméletében kitüntetett szerepet játszik a *megszólítás* (II. eset a 3.1-ben közölt (7) táblázatban), amelynek különössége abban áll, hogy a megszólítási szituációból adódóan egyértelműen határozottként interpretálandó főnévi szerkezeteknek egyenesen tilos névelőt viselniük (**A fiú!* ...; **A Tisza,...*):

- (10) a. „*Fiú!* Ugye érted, hogy ezt most...” (LGT: *Fiú!*)
 b. *Tisza*, áldom hűs habjaidat!
 c. *Péter*, gyere ide!
 d. *Lengyelország*, hová tűnt régi dicsőséged?!
 e. *Te*, gyere csak ide!

Szabolcsi ezt azzal magyarázza, hogy referenciális jellegük ellenére nem válnak egy mondatbeli régens alá tartozó *argumentummá*, egy régens által determinált főnévi szerkezeté, azaz DP-vé. Ugyanis a D képes az amúgy predikáló főnévi elemet referenciális célok igájába törni (mint ahogy például a *hogy* kötőszó képes egy mondatot *mondatrészé* tenni egy másik mondatban).

A mi megközelítésünk számára ez úgy fogalmazható át, hogy valóban nem a szokásos igei régens uralja a megszólítást, hanem egy sajátos operátor, mely a 2.1. alpontban említett topik, fókusz stb. diskurzus-funkciókért felelős, hangalakot nem öltő (de mások hangalakján operáló) lexikai elemek rokona, és amelynek jelentése ez: „szólítalak téged, aki ... (pl. *fiú*) vagy; figyelj rám!”. Ez a különleges régens az I.a’ esetből megismert módon (és egyedi paraméter-igényekkel) működik. Minderre az teremti meg a lehetőséget, hogy a közvetlen kontextushoz kötődő sajátos jelentéséből fakadóan a [+hat] jegy-beállítás érvényesül, függetlenül a determinánsi pillértől, nem lenne takarékos dolog tehát a nyelv részéről önálló determinánsi pillért választani.¹²

A (7) táblázat III. pontjában egy ellentétes jelenséget, a névelőhöz ragaszkodó *Hol/Itt a(z)...* konstrukciót foglaljuk szabályba, melynek sajátossága abban áll, hogy a lényegében állítmányi szerepű helyhatározót nem segíti egy kopula az állítás megtételében, a (11d’) és (11e’) példákban bemutatott módon. Ez utóbbi esetben a főnévi szerkezet az I. verzióban tárgyalt módon működik. A kopulát nélkülöző alakban viszont kötelezővé válik a névelő, és pontosan akkor kapunk jólformált mondatot, amikor a főnévi pillér nem ragaszkodik az öndetermináláshoz; vö. (8):

¹² A későbbiekben is mindig figyelniük kell egybeépülő főnévi szerkezetek egybeeső pilléreinek az esetében, hogy mi alapján határozható meg e főnévi szerkezetek *határozottsági értéke*. A megszólítás esetében tehát a sajátos régens jelentéséből fakad, máskor a főnévi pillér hozza (hiszen a tulajdonnév például alapvetően határozott), megint máskor azonossági relációt is rögzít a régens lexikai leírása a kérdéses határozottsági értékek között.

- (11) a. Hol a / *∅ létra?!
 b. Hol a / *∅ Tisza?!
 c. Hol a / *∅ Peti?!
 d. Hol *a / *∅ Lengyelország?!
 d'. Hol van *a / ∅ Lengyelország?! d''. Hol a kies Lengyelország?!
 e. Hol *az / *∅ ő (maga)?! e'. Hol van ő?!

Valójában tehát az I. eset keretei között működik a főnévi szerkezet megszabása, a különbség mindössze abban áll, hogy a speciális régens az öndeterminálás I.a. változatát nem fogadja el. Talán ezzel a szigorúsággal próbálja egyértelművé tenni régens szerepét?

4. Összeépülő főnévi szerkezetek

4.1. A vonzatos jelző (IV–V. eset)

Az eltűnő névelő tárgyalása kapcsán ebben a 4. pontban olyan határozott főnévi szerkezeteket fogunk vizsgálni, amelyek valamilyen módon (jelző vonzataként vagy birtokosként) be vannak ágyazva egy másik főnévi szerkezetbe.

Az alaphipotézisünk az (ami a magyar nyelv esetében nem is ellentétes a történeti folyamatokkal), hogy egy I.a'. típusú névelőtlen nyelvben a főnévi szerkezetbe ágyazódó elemek e főnévi szerkezet határozottsági értékének meghatározásában fontos szerepet játszanak (pl. egy határozott birtok a birtokost is tipikusan meghatározottá teszi), és ez az erős korreláció a befogadó és a befogadott főnévi szerkezet határozottsági értékei között a névelős(-sé vált) nyelvekben is megmarad, annak ellenére, hogy elvileg függetlenül is megadható a két kérdéses határozottsági érték. Az erős korreláció lehetősége mindenesetre támogatja olyan összeépült dupla főnévi szerkezetek kialakulását, amelyekben nincs meg különállóan a két determinánsi pillér, sőt – tekintettel arra a lehetőségre, hogy egy nominális pillér is egybeeshet egy determinánssal – meglehetősen nagy fokú egybeesés is előfordulhat az eredetileg hat (kétszer három) szereplőt (RGN, DET, NOM, RGN', DET', NOM') felvonultató dupla szerkezetben. E logika mentén fogjuk áttekinteni a lehetőségek gazdag skáláját (IV–VII.), kezdve az egybeeséseket még nem mutató, a határozott névelős szerkezetet egy tőle függetlenül, tehát határozatlanul determinált szerkezetbe ágyazó IV. jelzős konstrukcióval:

- (12) a. Elintéztem egy *∅ / ⁽²⁾a fiút érintő ügyet. (...egy ügyet, ami érinti a fiút.)
 a'. Elintéztem egy verekedős fiút érintő ügyet. (...egy ügyet, ami egy verekedős fiút érint.)
 b. Fentről megpillantottam egy ∅ / ^{??}a Tiszába ömlő mellékfolyót.
 c. Elintéztem egy ∅ / ^{???}a Pétert érintő ügyet.
 d. Elintéztem egy ∅ / *az őt érintő ügyet.
 e. A szén egy ∅ / *a Lengyelországban található bányából érkezett.

A (7) táblázat IV.a soráról van szó, ahol a kiinduló hipotézisünk akár az is lehet, hogy az I. verziót kell duplán alkalmaznunk, és ezen belül a befogadó szerkezetre nyilván annak I.c. alpontja vonatkozik, tekintettel a DET és NOM közé befurakodó jelzőre, a befogadott főnévi szerkezet esetében pedig annak belső tulajdonságai választják ki I. megfelelő alesetét (a RGN' régens szerepét a jelzőként funkcionáló melléknévi igenév játssza).

Akinek a számára a (12a–c) sorozatban a növekvő számú kérdőjellel megjelölt határozott névelős változatok elfogadhatóak, az az iménti hipotézisben leírt nyelvváltozatot beszéli, aki viszont kizártnak tartja a kérdéses példák egy részét, az olyan nyelvváltozatot beszél, amelyben különleges régensnek nyilvánul a jelző: ellenőrzi, hogy determinánsi pillére rákövetkezője-e a hozzátartozó főnév determinánsi társának, majd a pozitív esetben ellenőrzi, hogy ellentétes határozottsági értékeket nyújtanak-e, és ha igen, akkor μ' -re magas értéket szab ki. A $\mu' \geq 5$ feltétel például gyakorlatilag azt jelenti, hogy a dupla determinálás csak akkor van megengedve, ha NOM'-nek nincsen default határozottsági értéke ([+hat]): ez a köznévi esete (12a). Aki még ezt a szerkeztípust is kerülni akarja (mármint (12a) határozott névelős változatát, ami helyett a (12a') nem használható, hiszen ott határozatlanul lehet csak értelmezni a befogadott főnévi szerkezetet, hanem alárendelt szerkezethez kell folyamodni), az egy $\mu' > 5$ (kielégíthetetlen) feltételt szab (marad tehát az említett alárendelt szerkezet).

A (7) táblázatban a IV.b. verzió a jelzői régensnek esetében a vonzatkövetelmény kielégítésének egy olyan módját definiálja, amely a belső főnévi szerkezet nominális elemének *default* határozottsági értékét veszi figyelembe (I. táblázat), ezek után pedig (mivel a szemantika számára minden adott, ami kell) a DET' pillér megjelenítéséről lemond. Ezt fejezi ki a táblázatban az is, hogy δ' -re és v' -re nincsen feltétel kiszabva.

A táblázat V. pontja a határozott befogadó szerkezetek esetére vonatkozik. Az alábbi (13) példasorban a kettős határozott névelő esetét csak jelzésszerűen tüntettük fel a (13a') sorban: szomszédos helyzetben elfogadhatatlan az ilyesmi, amit nyilván a jelzői régensnek kell ellenőriznie. (13a'') viszont nehézkes, de grammatikusnak ítéltető a két határozott névelő elválasztásának köszönhetően. Ez az eset az I. pont kétszeri alkalmazásából származtatható, és lényegében arról van szó, hogy a két főnévi szerkezet nem lép kapcsolatba egymással. A determinánsi pillérek potenciális (és tipikusan felmerülő) szomszédossága ellenben olyan kapcsolatot jelent, amelynek redundáns megjelenítését már nem engedi a nyelv (erről gondoskodik tehát a jelzői régens). Talán meglepő viszont – és Szabolcsi (1992: 78) 2.2-ben felidézett hangtani törlőszabálya számára nem is kezelhető – az egyetlen határozott névelő *invariáns* megjelenése valamennyi befogadott szerkeztípus esetében:

- (13) a. Elintéztem \emptyset / a fiút érintő ügyet. (...az ügyet, ami érinti a fiút.)
 a'. *Elintéztem az a fiút érintő ügyet. (...az ügyet, ami érinti a fiút.)
 a''. ?Elintéztem a sajnós a legjobb barátomat is érintő ügyet. (...az ügyet, ami sajnós...)
 b. Hallottál \emptyset / a Tiszát károsító balesetről?
 c. Elintéztem \emptyset / a Pétert érintő ügyet.
 d. Elintéztem \emptyset / az őt érintő ügyet.
 e. Hallottál \emptyset / a Lengyelországot sújtó válságról?

Az V. vonzatkövetelmény-kielégítési szabály lényegében megegyezik a IV.b.-vel: részét képezi a befogadott főnévi szerkezet határozott voltának deklarálása, cserében pedig RGN'-nek nem kell DET' determinánsi pillért keresnie, így aztán δ' -re és v' -re sem kell kikötéseket kiróni. Ebben a megközelítésben a (13e) sorban előálló *a Lengyelország* szószekvencia nem mond ellent semminek, hiszen azt például I.b1. akkor zárna ki, ha a NOM' országnévhez DET'-ként társulna a megelőző névelő – ebből a konstrukcióból azonban a DET' egyszerűen hiányzik. (3b.v) (**a Kína fővárosa*) arra figyel-

meztet, hogy a rövid birtokos szerkezet esetében majd más jellegű szabályt kell találnunk.

4.2. Birtokos szerkezetek (VI–VII. eset)

Mint 2.2-ben céloztunk rá, a birtokost a birtok vonzatának tekintjük, például a szám- és személybeli egyeztetés miatt, valamint az alábbi (14a) példában bemutatott összefüggés miatt az igei vonzatszerkezettel (Alberti 1995); így aztán az egybeépülő főnévi szerkezetek 4.1-ben felvázolt típusán belül annyiban képvisel mást, mint a vonzatos jelzős szerkezet, hogy a birtokos szerkezet esetében NOM=RGN', azaz egybeesik a befogadó szerkezet főnévi pillére a befogadott szerkezet régenszi szereplőjével (tehát már csak 5 szereplőnk van, de további egybeesések is várhatóak!).

Mindez tökéletes összhangban van a mondat rekurzívan „burjánzó” természetével, tehát egyáltalán nem perifériális jelenségről van szó. Itt pedig akár véget is érhetne a birtokos szerkezetek tárgyalása azzal, hogy visszavezettük a problémát az I. esetre: mindkét vonzatszerkezet tartsa be az általános szabályt! A helyzet azonban ennél jóval bonyolultabb: azt állítjuk, hogy a birtokos-vonzat csak a (14b.i) példában szemléltetett posztnominális helyzetben viselkedik közönséges vonzatként – az I. alapeset ezt a verziót „engedélyezi”/írja le.¹³ A további birtokosszerkezet-változatok pedig (pl. (14b.ii)) a befogadó(!) régens lexikai leírásában meghatározott különleges *determinálási* lehetőségek. (14c–e) az első állítás támogatására felhozható érveket illusztrálja:

- (14) a. Péter retteg Maritól. → *Péter* / [*Péternek a*] *rettegése Maritól* indokolatlan.
 b. i. Én is kedvelem [*azt a kiváló cikket Chomskynak*] / ii. [*Ch-nak azt a kiváló cikket*].
 c. Én is [*Chomskynak a cikket*] / * [*Chomskyról a cikket*] kedveltem meg.
 d. – Nézd, ott megy Péter a feleségével!
 – Arról a lányról beszélsz ott Péter mellett? Az szerintem [*SZERETŐJE Péternek*] / * [*Péternek SZERETŐJE*].
 e. Te talán vonzóbbnak tartod a XIX. századnak a *Tiszáját* / Jaruzelskinek a *Lenyelországot*?!)

Csak a birtokos-vonzatot „hívja meg” a birtok-régens egy öt megelőző szórendi helyre (is), az oblikvuszi vonzatot nem (14c).¹⁴ A (14d) párbeszéd pedig azt mutatja, hogy névelőtlen állítmányi használat csak posztnominális hosszú birtokos esetén képzelhető el – ilyenkor a birtokos „csak vonzat”; a prenominalis helyzetben ugyanez a

¹³ A releváns szakirodalom (pl. Szabolcsi és Laczkó 1992; É. Kiss 1998) nem akar tudni a posztnominális vonzatokról és a posztnominális hosszú birtokosról különösképpen, noha a (14b.i) példa megítélésünk szerint még egy kérdőjelet sem érdemel. E helyütt nem szeretnénk a kérdésbe belebonyolódni, csak utalunk rá, hogy annyi lehet igaz a hosszú birtokos posztnominális helyzete ügyében, hogy a birtokviszony sokféle kifejezési módja között *nem preferált* ez a konstrukció (hanem azok a konstrukciók preferáltak – a mi megközelítésünk is ezt támogatja –, ahol a birtokos szerepet vállal a befogadó főnévi szerkezet determinálásában).

¹⁴ A 2.1. alpont (2) példája kapcsán említett rangparaméteres szomszédossági követelmények segítségével úgy fogalmazhatjuk meg precízen a (14b–c) által szemléltetett összefüggést, hogy a birtok-régens közvetlenül megelőzni kívánja vonzatait, kivéve a jelöletlen birtokost (**a cikket Chomsky*); bár ez a követelmény alacsony rangú, például a főhangsúlyos elem és a finit ige szomszédosságát megkövetelő *fókusz* felülírja: **A cikket Chomskynak* / **A cikket Chomskyról kedveltem meg*. A birtok-régens alternatív követelményeket is felajánl birtokos-vonzata számára (összefüggésben a determinálási funkcióval): előzze meg közvetlenül. Ez a szomszédossági követelmény a rövid birtokos esetében erősebb a saját névelőre vonatkozóánál (*a Chomsky cikke* vs. **Chomsky a cikke*), a hosszú birtokos esetében pedig gyengébb (**a Chomskynak cikke* vs. *Chomskynak a cikke* – Szabolcsi 1992; Szabolcsi és Laczkó 1992).

birtokos már elkerülhetetlenül a determinálás (egy konkrét személyre való rámutatás) eszközüvé válik, vagyis az így kapott főnévi szerkezet kötelezően referenciális, amit a névelő megakadályozhatatlan felbukkanása is jelez. A jelenséget már az (1d) példában előrevetítettük (és most a (14e) sorban megismételjük): hiába ragaszkodik az országnév *egyébként* a névelőtlenséghez (I.b1), a vonzatos jelző esete (13e) után most ismét azt látjuk, hogy Szabolcsi (1992) hangtani törőlszabálya tarthatatlan, ráadásul ezúttal nem lehet a névelőt más főnévi elemhez társítani.

A renitens jelenség a GASG-ben leírható, nyilván a (13e) típust is megragadó V. esethez hasonlóan, bár kivételes jellege e keretben is kiütözik.¹⁵ A táblázat VI. konstrukciója némileg hasonlít az V.-re abban, hogy – mivel a birtokoltságból már elkerülhetetlenül adódónak tekintjük a befogadó főnévi szerkezet determináltságát (is) (14d), a névelőt ezúttal nem tekintjük a befogadó szerkezet DET determinánsi pillérének (ilyet formálisan nem is kerestet RGN az adott konstrukcióban), hanem csupán a határozottsági érték forrásának. Így a befogadó szerkezet determinánsi pillérére amúgy kivethető $v \geq 3$ feltétel „ki van kapcsolva”, az adott konstrukcióban nem funkcionál. Ezzel számot adtunk a (15a–e) adatsorról, továbbá a különleges (14e) esetről is ((15f) pedig azért helytelen valamennyi verziójában, mert maga a névmási kategória nem funkcionálhat birtokos-régens gyanánt):

- (15) a. Megpillantottam a / egy / * \emptyset konzulnak a / egy / * \emptyset kocsiját.
 b. Megpillantottam a / * \emptyset Tizának a / egy / * \emptyset mellékfolyóját.
 c. Megpillantottam [?]a / \emptyset Péternek a / egy / * \emptyset kocsiját.
 d. Szerintem ez itt *a / [?] \emptyset neked a / egy / * \emptyset régi körződ.
 e. Krakkó *a / \emptyset Lengyelországnak a / egy / * \emptyset nagyvárosa.
 f. Te talán vonzóbbnak tartod Péternek *az / *egy / * \emptyset öjét?!

A VI. típus tárgyalásához annyit tehetünk még hozzá az adatsor birtokosokat illető alternatívái alapján, hogy a befogadott főnévi szerkezetre simán az I. szabályrendszer megfelelő alesetei vonatkoznak (l. még a *kies Lengyelország fővárosa*). Most pedig áttérhetünk a (16) adatsorban bemutatott rövidbirtokos szerkezet-változatokra:

- (16) a. Ekkor megpillantottuk...
 i. ...a / egy / * \emptyset konzul egy kocsiját.
 i'. ...a / egy konzul *a kocsiját.
 ii. ...a / * \emptyset Tisza egy mellékfolyóját.
 iii. ...[?]a / \emptyset Péter egy régi kocsiját.
 iv. ...*az / * \emptyset ő ~egy régi körzőjét (*a / * \emptyset te ~egy régi körződet).
 v. ...*a / \emptyset Lengyelország egy nagyvárosát.

¹⁵ A jelenséget tehát nem sikerült igazán elegáns szabályba foglalni, de a (8) paradigmával való (keretfüggetlen) szembenállása miatt ezt vállalhatónak tartjuk: a periférikus jelenségeket írják le periférikus szabályok!

- b. i. ...a / egy / *Ø konzul kocsját.
 ii. ...a Tisza mellékfolyóját.
 iii. ...[?]a Péter régi kocsját.
 iv. ...az ő régi körzőjét (a te régi körződet).
 v. ...*a Lengyelország fővárosát.
- c. i. ...*konzul kocsját.
 ii. ...*Tisza mellékfolyóját.
 iii. ...Péter régi kocsját.
 iv. ...*ő régi körzőjét (*te régi körződet).
 v. ...Lengyelország fővárosát.

A (16a) adatsorral szemléltetett VII.a. verzióban (l. (7) táblázat!) a befogadó és a befogadott vonzatszerkezet még csupán a NOM = RGN' helyen esik egybe, ami a VI. hosszú birtokos szerkezetre emlékeztet. Különbség annyi van, hogy a DET funkcióját nem töltheti be a határozott névelő (16a.i'). Ennek szórendi oka van: a rövid birtokos és a NOM pillér szomszédosságára vonatkozó követelmény magasabb rangú, mint az A(Z) lexikai egység és a NOM pillér szomszédosságára vonatkozó, míg az EGY és a NOM szomszédossági követelménye a legerősebb: ilyen lexikai követelményekből származtathatóak a főnévi szerkezeten belüli szórendi viszonyok: *a Peti barátjánője, Peti egy/nyolc régi barátjánője. Szórendi kérdés tehát, hogy a VII.a. konstrukcióban a DET pillér nem lehet a határozott névelő; egyéb tekintetben azonban a befogadó szerkezet az I. általános vonzat-konstrukció szabályainak engedelmeskedik. A befogadott főnévi szerkezet egy esetben tér el az I. sémától: a (16a.iv) példa tanúsága szerint a névmás se névelővel, se névelő nélkül nem állhat ebben a konkrét konstrukcióban (lényeges, hogy az egy hangsúlytalanul álljon, tehát ne a számnévi olvasata kerüljön előtérbe: *az ő HAROM / ?EGY régi körzője*; ekkor ugyanis VII.b. lép életbe). Erről úgy adhatunk számot, ha azt tesszük fel, hogy a (fölöttes) RGN a rövid birtokostól a szokásosnál erősebb determinánsi jelleget vár el – összhangban azzal, hogy birtokos-vonzatát különleges, determináló funkcióban hasznosítja.¹⁶ $\delta' \geq 4$; ugyanakkor a névmás továbbra is ragaszkodik az öndetermináláshoz, az I. értelmében.*

A VII.b. változatban (16b) DET' már egybeesik a DET pillérrel, de NOM' még különálló, míg a „szíamiikresedés” csúcspontját a VII.c. változat jelenti (16c), ahol mindkét eddig tapasztalt egybeesési lehetőség megvalósul: DET = DET', DET' = NOM. Az adatsorokból kibontakozó mintázat leírására azt javasoljuk, hogy a befogadó szerkezetet ezúttal is (tehát a rövid birtokos szerkezetek mindhárom alfajában) tekintsük az általános I. konstrukció szabályos megvalósításának, míg a névelőt már egyáltalán nem tartalmazó VII.c. esetben mondjuk azt, hogy „na, ide aztán erős determináns kell!” ($\delta' \geq 4$ ismét), a „névelős” VII.b. esetben viszont mondjuk azt, hogy „ha már a determinálást egy külön névelő végzi el, akkor a NOM' elem mutasson erősebb nominális jelleget” ($\mu' \geq 2$). A határozottsági értékeket kell még tisztázni. A determináló pillérek egybeesése alapján kézenfekvő ezen értékek azonosságát feltételezni, összhangban azzal a hipotézisünkkel, hogy a preminális birtokos szerkezetek a befogadó

¹⁶ A birtokossal való determinálásnak a magyar egy olyan ősből állapotában lehetett kitüntetett szerepe, amikor a névelő még nem jelent meg a nyelvben. Aztán megjelent a névelő, és a jelen nyelvallapotban érdekes versengés zajlik a determináltság kifejezésének lehetőségei között.

főnévi szerkezetek determinálása végett jöttek létre. A (7) táblázatban rögzítettük is az értékazonosságot, ami a VII.c. konstrukcióban már csak a [+det] érték mellett jöhet létre, hiszen a tulajdonnévi NOM' pillér alapértéke dönt. A VII.b. esetben a közös névelő dönt, tehát például (16b.i) két változatának megjósolt olvasatai: 'az adott konzulnak az egyetlen (vagy legalábbis az adott szituációban egyetlen szóba jöhető) kocsija', illetve 'egy kocsi, ami egy konzulé'. (16b.ii) olvasata pedig: 'a Tiszának az adott szituációban szóba jöhető mellékfolyója'.¹⁷

Az (általunk beszélt) köznyelv gazdag változatait (16) ezzel (egyfajta módon) *paraméteresen* jellemeztük, ahol a három alesetet azért nem érezzük erőltetettnek, mert háromféle módját testesítik meg egy dupla főnévi szerkezet egybeépülésének.

Térjünk most át egy nyelvváltozat, a Szabolcsi (1992: 79) és É. Kiss (1998: 84) által is emlegetett Debrecen környéki köznyelv tárgyalására (l. 2.2.). Sajnos itt is hasonló eset áll fenn, mint a Gervain (2003) által vizsgált esetben: a szakirodalomban ellentétes állítások szerepelnek az *adatokról*. Szabolcsi az alábbi (17a) grammatikalitási megoszlás mellett kardoskodik, míg É. Kiss szerint szabadon dönthetünk a névelő ügyében (17b).

- (17) a. Eladtam *a* / *Ø *Péter régi kocsiját*. (de: **a Péter*)
 b. Eladtam *a* / Ø *Péter régi kocsiját*.

Megbízható statisztikai értékelés híján pillanatnyilag annyit mondhatunk, hogy a (hipotetikus) (17a) nyelvváltozatban a VII.c. konstrukciót csak a legerősebb determinánsi pillér mellett szabad használni (VII.c') – ami végeredményben összhangban áll a rövid birtokos eddig is hangsúlyozott determinánsi feladatával, és a cikkben bemutatott modellben együtt is előfordulhat az I.b1' sémával, amely megtiltja a személynév névelőzését. É. Kiss változata szerencsére szintén nem annyira ellentétes a VII.c' verzióval, mint első pillantásra gondolnánk, hanem esetleg egy későbbi fejleménye ugyanannak a nyelvváltozatnak, ahol jelentéshasadás történt (l. 2.2.): a VII.c' konstrukció olyan esetben használható, amikor se Péterről, se kocsiokról nem volt szó a megelőző szöveg releváns részében, egyébként viszont az erősebben (ötös fokozatú névelővel) determinált VII.b. formát kell használni, célozva a visszautaló jellegre.

Végül térjünk vissza a sztenderd nyelvváltozatra, amelyben azonban az *egyéb* *ágyazott birtokos szerkezetekről* szintén nem könnyű grammatikalitási ítéletet hozni, ugyanis a *preferált* változat mögött az alternatívákat hajlamosak vagyunk negatívabban megítélni, illetve nagyobb a megítélési bizonytalanság a szokásosnál. Amit elméletünk jósol, az lényegében egybeesik Szabolcsi (1992: 52–4) ítéleteivel: a (18c) példában szemléltetett változat – hosszú birtokos szerkezet egy rövid birtokos szerkezet birtokosi szerepében – az, ami minden kétséget kizáróan agrammatikus. Az ok megértéséhez az összesen három régevszonzat kapcsolatot tartalmazó két-két táblázatbeli konstrukció összeillesztési lehetőségeit kell számbavenni a (18) példásor alapján. A (18c) változattal az a baj, hogy a VI. hosszúbirtokos-konstrukció nem fogadja el a *főváros*-hoz tartozó determinánsi pillérnek azt az *a(z)*

¹⁷ Úgy ítéljük meg, hogy ezek az olvasatok korrektek, azzal a kicsi bizonytalansággal együtt, ami nyilván abból fakad, hogy nem ellenőrizhetők a világ abszolút igazságait rögzítő modell alapján (tehát nem az a kérdés, hogy van-e az adott konzulnak több autója, van-e a Tiszának több mellékfolyója), hanem végső soron az adott diskurzus referenciális viszonyain áll vagy bukik az értelmezés.

névelőt¹⁸, ami a VII.b rövidbirtokos-konstrukcióban viszont a *főváros* determinánsi pilléréként kellene, hogy funkcionáljon:

- (18) a. [?]Jártam Lengyelország fővárosa centrumában.
 VII.b RGN DET=DET' NOM' NOM=RGN'
 VII.c NOM''=DET'' RGN''
- b. [?]Jártam az ország fővárosa centrumában.
 VII.b RGN DET=DET' NOM' NOM=RGN'
 VII.b DET'' NOM'' RGN''
- c. *Jártam Lengyelországnak a fővárosa centrumában.
 VII.b RGN DET=DET' NOM' NOM=RGN'
 VI. DET''=NOM'' A(Z) (nem pillér!) RGN''
- d. Jártam Lengyelország fővárosának a centrumában.
 VI. RGN DET' NOM' A(Z) NOM=RGN'
 VII.c NOM''=DET'' RGN''
- e. [?]Jártam Lengyelországnak a fővárosának a centrumában.
 VI. RGN DET' ~~DET'~~ NOM' A(Z) NOM=RGN'
 VI. DET''=NOM'' A(Z) NOM'=RGN'' RGN''
- f. ^{???}Jártam Lengyelország fővárosa centruma környékén.
- g. ^{???}Jártam Lengyelországnak a fővárosának a centrumának a környékén.

Ellenőrizhető, hogy a (18a–b) révén szemléltetett monoton rövidbirtokos-szerkezet-sorozat, illetve a (18e) hosszúbirtokos-szerkezet-sorozata véges, sokszor tovább-bővíthető, az összes determinánsi funkciót az első elemre ruházva (18f–g). A bővítéssel lépésről lépésre egyre elfogadhatatlanabb mondatokat kapunk, noha ezek elvileg *grammatikusak* – ez megszokott okoskodás a generatív keretekben. Az okot a csökkenő elfogadhatóságra a monotonitás mellett vagy helyett az említett többszörösen determináló elem *funkcionális túlterhelésében* is megjelölhetjük, annál is inkább, mert ezen az alapon szépen kijön, hogy a (18d) („hosszúban rövid”) dupla birtokos szerkezet a preferált változat a dupla birtokos szerkezetek körében (itt egy elem legfeljebb kétszeres determináló pillér).

5. Összegzés

E cikk általános célja az volt, hogy megmutassuk, hogyan lehet a totális lexikalizmus elvét modellező GASG keretei között elegánsan megragadni a *nyelvváltozatok* (dialektusok, szociolektusok, regiszterek, korábbi nyelvállapotok) különbségét, persze az alapvető azonosság mellett. Konkrétan az „eltűnő” *határozott névelő* problémájára összpontosítottunk, aminek a kapcsán öt főnévtípust (6) és hét alapvető főnévi

¹⁸ A VI. konstrukció és a sajátos (14e) példatípus kapcsán érveltünk a mellett, hogy a névelőt az adott esetben ne tekintjük determinánsi pillérnek. Megerősíti az eljárást, hogy két független jelenségről adunk számot ily módon: egyfelől a (18c) dupla birtokos szerkezet helytelenségéről, másfelől pedig a *Jaruzelskinek a Lengyelországa* szerkezet kifogástalan voltáról az **a Lengyelország* külön-determinált alak radikális elfogadhatatlansága mellett.

szerkezetípust (és azok aleleteit) (7) – mint „befogadó környezeteket” – sikerült feltárunk.

Ez utóbbi deskriptív eredmény „keret-független”, az alábbi (19–21) összefoglaló táblázatok adatmintázatait tehát bármely formális leíró iskola híveinek figyelmébe ajánljuk.¹⁹ Megoldási javaslatunk a régensek kétféle szelekciós paraméterén alapul, így a GASG-n kívül bármely kategoriális (vagy konstrukciós) nyelvtan keretei közé könnyedén átültethető, de más generatív elméletekkel sem eleve összeférhetetlen. Összhangban egy 1997-ben megfogalmazott *Referencialitási elvvel* (Alberti 1997) a régens egy főnévi vonzatának kétféle „pillérét” is keresi: egy *nominális* jellegű és egy *determinálásért* felelőset. Ezek egybeesése sincsen kizárva, de mindkettővel szemben szelekciós követelményt támaszt, amely a GASG-ben *számparaméteres* alakban is kifejezhető. A leírás eleganciáját és ebből is fakadó magyarázó erejét a táblázatokban satírozással hangsúlyozott *háromszögmátrix-tulajdonság* igazolja, vagyis az, hogy a megfelelő sorrendbe állított környezetek valóban azt mérik fokozatonként, hogy egy főnévtípus mennyire *vállalja* maga a determinálást (19), illetve mennyire *nem ragaszkodik* ahhoz (20):

(19) FŐNÉVTÍPUSOK DETERMINÁNSI JELLEGE (MENNYIRE VÁLLALJA A DETERMINÁLÁST?)

∅	δ →	1	2	3	4	5
környezet↓		<i>fiú</i>	<i>Tisza</i>	<i>ő</i>	<i>Péter</i>	<i>Lengyelo.</i>
II	megszólítás	!	!	!	!	!
IV.b	[-hat] jelzős szerk.	*	!	!	!	!
I.a	vonzat	*	*	!	!	!
VII.c	rövid birt.	*	*	*	! (#)	!
VI	hbd. birtok /	*	*	–	*	*
I.c	jelzős vonzat	*	*	–	*	*
V	[+hat] jelzős szerk.	*	*	*	*	*

(20) FŐNÉVTÍPUSOK NOMINÁLIS JELLEGE
(MENNYIRE NEM RAGASZKODIK A DETERMINÁLÁSHOZ?)

A(Z)	μ, ν →	5	4	3	2	1
környezet↓		<i>fiú</i>	<i>Tisza</i>	<i>Péter</i>	<i>ő</i>	<i>Lengyelo.</i>
II	megszólítás	*	*	*	*	*
IV.a	[-hat] jelzős szerk.	! (?)	??	* (???)	*	*
I.b	vonzat	!	!	! (?)	*	*
VII.b	rövid birt.	!	!	!	!	*
VI	hbd. birtok /	!	!	!	–	!
I.c	jelzős vonzat	!	!	!	!	!
V	[+hat] jelzős szerk.	!	!	!	!	!

¹⁹ A (19–21) táblázatokban a római számok a (7) táblázat kategorizálására utalnak, a δ determinánsi és a μ, ν nominális paraméterértékeket a (6) táblázatban adtuk meg. A '*' és a '?' jelentése a szokásos, a '!' pedig a vitathatatlan elfogadhatóságra utal. A '#'- az (általunk beszélt köznyelvhez képest) alternatív nyelvváltozatot jelez.

Mint a két tábla is mutatja (19–20), az erős korreláció ellenére a névmástípus meggátolja, hogy a kétféle paramétert egymás tökéletes ellentétéként határozzuk meg és egyre redukáljuk. Ha a névmást a hagyományosabb szemlélet szerint kivesszük a főnévi értékű elemek kategóriájából, akkor már a két paraméter egymás tökéletes ellentétéként áll elénk, és a négy főnévtípust egyetlen háromszögmátrix-tulajdonságú táblázatban jeleníthetjük meg:

(21) FŐNÉVTÍPUSOK NOMINÁLIS/DETERMINÁNSI JELLEGE

A(Z)/Ø környezet↓	<i>fiú</i>	<i>Tisza</i>	<i>Péter</i>	<i>Lengyelo.</i>
II megszólítás	* / !	* / !	* / !	* / !
IV [-hat] jelzős szerk.	!(?) / *	?? / !	* (??) / !	* / !
I vonzat	! / *	! / *	!(?) / !	* / !
VII rövid birt.	! / *	! / *	! / !	* / !
VI hbd. birtok / Lc jelzős vonzat	! / *	! / *	! / *	! / *
V [+hat] jelzős szerk.	! / *	! / *	! / *	! / *

Mint cseppben a tenger, úgy jelenik meg az „eltűnő” határozott névelő problémája kapcsán a magyar főnévi szerkezetek gazdag birodalma, illetve még ezen is túl a megvalósuló és potenciális nyelvváltozatok világa beágyazva az egyetemes grammatikai lehetőségek univerzumába. Azt állítjuk, hogy mindeme gazdagságot a GASG-ben lexikai egységekhez rendelhető számparaméter-rendszerek különbségeire lehet visszavezetni – és ezzel erős eszközt nyújtottunk a nyelvváltozatok elméleti rendszerezésére. Hátra van persze még a statisztikai vizsgálatokkal tesztelt tényleges leírása e nyelvváltozatoknak.

HIVATKOZÁSOK

- Alberti, Gábor 1995: Role Assignment in Hungarian Possessive Constructions, in Kenesei István szerk.: *Approaches to Hungarian* 5, Szeged, JATEPress, 13–28.
- Alberti, Gábor 1997: Restrictions on the Degree of Referentiality of Arguments in Hungarian Sentences, *Acta Linguistica Hungarica* 44, 341–62.
- Alberti Gábor 2000: Mi fán terem a „konkordiális nyelvten”? in Büky László–Maleczki Márta szerk.: *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei* IV, Szeged, SzTE, 9–41.
- Alberti Gábor–Balogh Kata–Kleiber Judit–Viszket Anita 2002: A totális lexikalizmus elve és a GASG nyelvten-modell, in Maleczki Márta szerk.: *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei* V, Szeged, SzTE, 193–218.
- Alberti, Gábor–Balogh, Kata–Kleiber, Judit–Viszket, Anita 2003: Total Lexicalism and GASGrammars: A Direct Way to Semantics, *Proceedings of CICLing2003*, (Mexico City), ed. by Alexander Gelbukh, Lecture Notes in Computer Science N2588, Springer-Verlag, 37–48.

- Balogh Kata 2001: GASG-keretben ábrázolt birtokos szerkezetek szintaxisának és szemantikájának Prolog-implementációja, Nyelvészdoktoranduszok Országos Konferenciája, Szeged, 2001. november 8–9.
- Chomsky, Noam 1957: *Syntactic Structures*, The Hague, Mouton.
- Chomsky, Noam szerk. 1995: *The Minimalist Program*, Cambridge, Mass., MIT Press.
- É. Kiss Katalin 1998: Mondattan, in É. Kiss Katalin–Kiefer Ferenc–Siptár Péter szerk.: *Új magyar nyelvtan*, Budapest, Osiris, 15–184.
- Gervain Judit 2003: Kísérletezzünk! 2003. évi OTDK, Veszprémi Egyetem.
- Kálmán László 2001: *Konstukciós nyelvtan*, Budapest, Tinta Kiadó.
- Karttunen, Lauri 1986: *Radical Lexicalism*, Report No. CSLI 86-68, Stanford.
- McGee Wood, M. 1993: *Categorial Grammars*, London, Routledge.
- Nádasdy Ádám 2003: Miért változik a nyelv? *Mindentudás Egyeteme*, MTV1, 2003. november 23. 13¹⁵.
- Szabolcsi Anna 1992: *A birtokos szerkezet és az egzisztenciális mondat*, Budapest, Akadémiai.
- Szabolcsi Anna–Laczkó Tibor 1992: A főnévi csoport szerkezete, in Kiefer Ferenc szerk.: *Strukturális magyar nyelvtan I. Mondattan*, Budapest, Akadémiai, 179–298.
- van Eijck, Jan–Hans Kamp 1997: Representing discourse in context, in Johan van Benthem–Alice ter Meulen szerk.: *Handbook of Logic and Language*, Elsevier, Amsterdam, The MIT Press, Cambridge, Mass.
- Zeevat, Hendrik 1987: Combining Categorical Grammar and Unification, in Uwe Reyle–C. Rohrer szerk.: *Natural Language Parsing and Linguistic Theories*, Dordrecht.